

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 457-458; BA, İbnülemin- Tevcihat, nr. 1275; BA, İbnülemin- Askerî, nr. 2186; Buhârî, "Şulh", 6, "Meğâzî", 43; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, XI, 114-127, 316-370; Makrîzî, *Hıta*, I, 402; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 517; Feridun Bey, *Münşeât*, II, 388-391; Selânikî, *Tarih* (İpşirli), I, 26; II, 799, 839, 845, 850; Naîmâ, *Tarih*, I, 298-299; III, 97; Cevdet, *Tarih*, V, 108; Ahmed Râsim – Mustafa Reşid, *Hazîne-i Mekâtib yahut Mükemmel Münşeât*, İstanbul 1309, s. 334-336; Mehmed Fuad, *Usûl-i Kitâbet-i Resmîyye*, İstanbul 1328, s. 94; Ebû'l-Muammer Fuâd, *Usûl-i Kitâbet-i Resmîyye ve Gayri Resmîyye*, İstanbul 1328, s. 19, 46-48; İlmîyye *Salnâmesi*, s. 203-204; Ahmet Semih Mümtaz, *Tarihîmizde Hayal Olmuş Hakikatler*, İstanbul 1948, s. 221, 254-256; Uzunçarşılı, *İlmîyye Teşkilâtı*, s. 85, 169; M. Uğur Derman, "Yazı Tarihîmizde Hattat İmza ve Şecereleri", *TTK Bildiriler*, VII (1973), II, 728-732; a.mlf., "Hattat", *DA*, XVI, 498; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, son sayfa; a.mlf., *Belgelerin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, tür.yer.; Mehmet İpşirli, "İlmîyye Mensuplarının İmza ve Tasdik Formülleri", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: Bildiriler*, İstanbul 1988, I, 177-200; a.mlf., "Şeyhülislam Sunullah Efendi", *TED*, sy. 13 (1987), s. 241; a.mlf., "Arzuhal", *DA*, III, 447, 448; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye* (Özel), I, 221, 249-257; Feridun M. Emecen, "Başbakikulu Defterlerine Dair", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: Bildiriler*, İstanbul 1995, II, 173; D. Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century)*, Leiden 2000, s. 155-156; Nejat Göyünç, "Tevki", *IA*, XII/1, s. 217.

MEHMET İPŞİRLİ

İNÂBE

(bk. BİAT).

İNÂDİYYE

(النادية)

Nesnelerinontolojik gerçekliğini inkâr eden
ve bütün varlıklarınhayalden ibaret olduğunu ileri süren
bir grup sofiste verilen ad

(bk. SÜFESTÂİYYE).

İNÂKTürk ve Moğol devletlerinde
İslâm öncesi dönemden
XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar
kullanılan bir unvan.

ğınak, sığınılacak yer" demektir (Gabain, s. 273). Eski Uygurca'da inak/inagin "güven, sığınak, ümit; dost, arkadaş", aynı kökten türeyen inalin (yinal, yenal) memuriyet-rütbe unvanı ve şahıs adı, inanın ise (yinanç) yine şahıs adı olarak ve "vezir, mutemet, nâzır" anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir (Caferoğlu, s. 86). Hazar Hakanlığı'na bağlı olarak yaşayan Macarlar'ın yedi boyundan birinin adı Yinö (inak) idi. Oğuz destanında inak hükümdarın çok yakın adamları arasında zikredilmektedir. Kelime Moğollar döneminde de inag şekliyle "hükümdarın mahrem dostu, mutemet adamı" mânâsına geliyordu (Şemîs Şerîk-i Emîn, s. 50). Devletinin teşkilâtını daha çok eski Türk geleneğine uydurmaya çalışan Cengiz Han da bu unvanı kurduğu sisteme dahil etmişti; sürekli biçimde maiyetinde bulunan, onun en yakın dostu ve müşaviri olan nökerlere (nedim) inag deniliyordu. Bu unvan XV. yüzyıl Çağatayca'sında imparatorluk temsilcisi karşılığındadır; Timur'un kumandanları arasında da İnag Humârî adında bir kişi bulunuyordu. Farsça kaynaklarda inakân ve inakıyân şekillerinde çoğul olarak da kaydedilen inakin bazan "hükümdarın mühürdarı" anlamında kullanıldığı görülür (geniş bilgi için bk. Doerfer, II, 217-219). Bugünkü Farsça'da ise ائاق (emin, güvenilir) ve ائاق'tan (hükümdarın en yakın danışmanı) başka bir de ائاق imlâsıyla yazılan "arkadaşlar grubu; asiller, şehzadeler" anlamında bir kelime bulunmaktadır.

İnal kelimesi ilk defa VIII. yüzyıl Uygur Budist metinlerinde "Teñgride bolmuş inal" şeklinde görülmektedir. Yine eski Türk belgelerinde İnal Öge ve İnal Çor isimlerine rastlanmaktadır; 716 yılında babası Kapgan'ın yerine geçen ve kısa bir süre kağanlık yapan İnel'in adı da muhtemelen bu unvanla ilgilidir. *Dîvânü lugâti't-Türk*'te "annesî hatun kökten, babası halktan gelen gençler için bir hitap şekli" olarak tarif edilmiş (I, 122) *Kutadgu Bilig*'de "bezade, inanılır insan" anlamında kullanılmıştır (beyit nr. 4497, 4805). Tuğrul Bey'in anne bir kardeşi İbrâhim de Yinal unvanını taşıyordu. Oğuz destanında, Çin seferinden dönen Oğuz Han'ın Almalık yakınlarındaki kanlı bir savaşta öldürdüğü söylenen İnal Han'ın Kırgız hükümdarı olduğu anlaşılmaktadır. Moğol belgelerinde Cengiz'in oğlu Cuci'ye bağlandığı belirtilen Kırgız reislerinden birinin adı da İnal'dır. Bu durumdan ve yine Cengiz Han'ın, Oyrat reisi Kuduka-beki'yi mükâfatlandırmak maksadıyla oğlu İnalçı'ye kendi kızını vermesiyle ilgili ka-

yıtlardan (*Moğolların Gizli Tarihi*, s. 239) İnal ve ondan türetilen isimlerin Moğollar arasında yaygın olduğu belli olmaktadır. Diğer taraftan Kıpçak hanlarından birinin adı da İnal Öz idi. Daha sonra Çağatayca'da ve Kırgızlar arasında Moğol ve Tacikler'in hükümdarı karşılığında inal tabiri kullanılmıştır. İdil (Volga) Bulgarları'na ait bir mezar taşında İbrâhim İnal isminin yazılı olmasına dayanarak bu ad ve unvanın onlar tarafından da benimsendiği söylenebilir.

VIII. yüzyıl Orhun yazıtlarında Tarduş İnançu Çor ve İnançu Apa Yargan Tarkan, bir Yenisey kitâbesinde El ögesi İnançu Bilge ve Uybat kitâbesinde "Urung başı ertim, inançı ertim" ibarelerinde "bakan" anlamında kullanılan inanç kelimesi Uygurca Budist metinlerinde, "El inanç tirek; ol ödün inançları, buyrukları" şeklinde geçmektedir. 627 yılında Doğu Göktürk Devleti'ne karşı bağımsızlığını kazanan ve Çin ile siyasi ilişki kuran Sir Tarduşlar'ın kağanının Çince yazılışı "İ-nan" olan adı da muhtemelen Türkçe İnan'ın karşılığı idi. Bu isme, Fergana dolaylarında Mughon yakınlarındaki bir mezarda bulunan bir yüzüğün üzerinde de Göktürk alfabesiyle yazılmış olarak rastlanmıştır. 820 yılında bir Çin prensesini almak üzere T'ang hanedanı sarayına İnançu Külüg Çigşi unvanlı bir elçi gönderilmiştir. Turfan metinlerinde "vezir-nâzır", *Dîvânü lugâti't-Türk* (I, 122) ve *Kutadgu Bilig*'de (beyit nr. 4068) "inanılır, güvenilir kişi" anlamlarına gelen inanç, X. yüzyılda İnanç Tirek (Çince'si Yin-nan Ti-liao) gibi Uygur elçilerinin adları arasında görülmektedir. Selçuklu emir, ferman ve mezar taşlarında Uluğ İnanç, İnanç Atabek, İnanç Bilge Tercüman Bek, İnanç Uluğ Müşrif Bek ve Artukoğulları'nın kilerde de İnanç Bilge Beygu Kutlug Buka gibi unvanlar yer almıştır. 1100 yılında Sultan Muhammed Tapar ile Berkjaruk arasındaki Büyükel Selçuklu Sultanlığı için yapılan mücedelerde İnanç Yabgu adlı bir kumandanın da adı geçmektedir. Hârizmşahlar Devleti zamanında Rey şehri emirinin adı İnanç Bey idi. İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han, Şemseddin Ahmed Lâkûşî'yi Anadolu Selçuklu vezirliğine tayin ettiği menşurda Selçuklu divan geleneğine uygun olarak inanç lakabını kullanmıştır ki bu bütün Selçuklu emirlerine gönderilen ferman ve menşurlarda da vardı. Meselâ IV. Kılıcarslan tarafından Dîvân-ı İstifâ'nın başına getirilen Meccüddin Mehmed için Uluğ İnanç Bilge unvanı kullanılmıştır (Turan, s. 4). Hatta diğer İslâm devletlerinden gelen

Arap harfleriyle ائاق, ائاق, ائاق ve ائاق şeklinde yazılan inak / inag kelimesi Türkçe "güvenmek, itimat etmek" anlamına gelen ina(n)-mak kökünden türemiştir (Clouston, s. 182); aynı zamanda "si-

mektuplarda da bunların ihmal edilmediği dikkat çeker (a.g.e., s. 1). İnanç unvanına Artuklu, Mengüçüklü ve Saltuklu kitâbelerinde de rastlanır. XIV. yüzyıl Çağatay ve Kıpçak lehçelerinde aynı mânalara gelen kelime Naymanlar arasında da İnanç Bilge Han şahıs adında görülmektedir.

İnak unvanı Timurular'dan sonra Orta Asya'da sadece Buhara, Hıve ve Hokand hanlıklarında kullanılmıştır. Buhara Hanlığı'nda başveziri takip eden ve hükümdarın emirlerini halka ulaştıran görevliye "büyük inak", hanın sekreter ve mühürdarlığını yapan görevliye de "küçük inak" deniliyordu; zamanla bu unvan devlet adamları protokol sırasında beşinci dereceye düşmüştür. Hıve Hanlığı'nda atalıklardan sonra gelen makam sahiplerine ve hanların yakın çevresine mensup kişilere boy beyi karşılığında bu ad veriliyordu; hanlar karar alırken onlarla istişare ederlerdi. İnak, Ebûlğazi Bahadır Han devrinde "devlet işlerinde yardımcı" ve "küçük kardeş" anlamında kullanılıyordu. 1763'te boy beylerinden Muhammed Emin İnak'ın Hıve'de yönetimi ele geçirdikten sonra kurduğu hânedan İnaklılar diye anılmıştır. Muhammed Emin İnak, bizzat kendisinin yönettiği bir İnak şûrası teşkil etti; bu meclise inaklar, kuşbeği (başvezir), muhtar (maliye bakanı) ve atalıklar (kumandan) katılıyordu. İnak unvanını zamanla devlet protokolünde handan sonra gelen ikinci kişiler taşımaya başladı. Meselâ kaynaklarda Muhammed Rahim Han'ın ağabeyi Kutlug Murad İnak Bek "İnak-aka" veya "Biy-İnak" diye zikredilmektedir. XIX. yüzyılın ortalarında Hezâresb valilerine de inak unvanı verildiği görülür. Hıve'de bulunan Kongrat, Nayman, Kıyât, Mangıt, Kanglı ve Kıpçak boy beylerinin yanında Türkmen kabile reisleri de inak unvanını kullanmışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren inaklar önem ve yetkilerini kaybettiler. Hokand Hanlığı'nda ise saraydaki muhafızlara, ihtiyaçları karşılayan memurlara, çeşitli görevlilere ve eyalet valilerine inak unvanı verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk Tercümesi, I, 122; Doffer, *TMEN*, II, 217-220; IV, 196-199; Clauson, *Dictionary*, s. 182, 184, 187, 188; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (trc. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1985, II, beyit nr. 4068, 4497, 4805, ayrıca bk. İndeks; *Moğolların Gizli Tarihi* (trc. Ahmet Temir), Ankara 1948, s. 151, 177, 189, 194, 239; H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1940, III, 145, 164; J. R. Hamilton, *Les ouighours à l'époque des cinq dynasties*, Paris 1955, s. 89, 148, 152, 157, 161, 187; Gy.

Mooravcsik, *Byzantino-Turcica*, Beyrut 1958, s. 139; Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1968, s. 86; Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 183, 185, 194, 219, 465; Şemis Şerik-i Emin, *Ferheng-i İştîlâhât-ı Divâni Devrân-ı Moğol*, Tahran 1357, s. 50; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 504, 530, 532, 548; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ankara 1987, s. 117, 146, 165, 252, 261, 344, 383; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1992, s. 61, 76, 77; Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984, s. 199; B. Y. Vladimirstov, *Moğolların İctimai Teşkilâtı* (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 1987, s. 142, 234; A. v. Gabain, *Eski Türkçe'nin Grameri* (trc. Mehmet Akalın), Ankara 1988, s. 53, 54, 122, 273; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 16-18; Osman Turan, *Türkiye Selçuklularına Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 1, 4, 6, 7, 16, 19, 22, 60, 73-75, 81, 173; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, Ankara 1995, s. 80, 81, 115; Yu. Bregel, "İnak", *EP Suppl.* (İng.), s. 419-420.

 AHMET TAŞAĞIL

İNAK et-TÜRKİ

(إيناق التركى)

(ö. 235/849)

Türk asıllı Abbâsî kumandanı.

İslâm kaynaklarında adı İtâh (Eytâh, إيتاخ) şeklinde geçmekteyse de bunun nun (ن) harfinin tâ (ت) biçiminde okunmasından kaynaklandığı ve kelimenin aslının inak olduğu anlaşılmaktadır (bk. İNAK). İnak et-Türkî Hazar Türkleri'ndendir ve Halife Mehdî-Billâh'ın hâcibi Sellâm el-Ebreş'in kölesi iken Mu'tasım-Billâh tarafından henüz hilâfete gelmeden önce satın alınarak 199 (814-15) yılında âzat edilmiştir. Muhtemelen Halife Ebû Ca'fer el-Mansur zamanında (754-775) Hazarlar'la yapılan savaşta esir düşmüş ve İslâm ülkesine getirilmesinden sonra müsülman olmuştur. İslâm devletine hizmet veren ilk Türk kumandanlardan biridir. Mu'tasım-Billâh'ın halifeliği sırasında (833-842) Abbâsî ordusundaki Türkler'in sayısı daha da artmış ve Sâmerâ şehri kurularak hilâfet merkezi Türk birlikleriyle beraber oraya nakledilmiştir. Bu yeni şehirde Türk birliklerine geldikleri bölgelere göre ayrı mahalleler tahsis ediliyordu. İnak da muhtemelen emrindeki Hazarlar'la birlikte böyle bir mahalleye yerleştirilmiştir.

Halife Mu'tasım devrinde İnak'ın kumandanı olarak yavaş yavaş ön saflara geçtiği görülmektedir. Onun bilinen ilk görevi, 222 (837) yılında Bâbek ile uğraşan Afşin'e (Haydar b. Kâvûs) Ca'fer b. Dî-

nâr ile birlikte yardımcı kuvvet götürmesidir. Bu isyanın bastırılmasından sonra Bizans'a karşı yapılan Ammûriye (Ammurion) seferine ordunun sağ kanat kumandanı olarak katıldı ve şehrin fethinde önemli rol oynadı. Sefer dönüşünde ortaya çıkarılan, Mu'tasım'ı öldürüp Abbas b. Me'mûn'u hilâfete geçirmeye yönelik suikast hazırlığının elebaşlarından Uceyf b. Anbese, İnak'a teslim edildi ve bir süre sonra onun tarafından öldürüldü. İnak 225 (840) yılında Yemen valiliğine tayin edildiyse de gitmeyip yerine vekilini gönderdi ve Musul'da çıkan bir isyanı bastırarak liderini esir alıp öldürdü. İnak'ın Mu'tasım devrindeki son görevi Sâmerâ'nın asayişinden sorumlu merkez kumandanlığıdır. Afşin, mahkemesinden sonra onun nezâretinde hapse atılmış ve orada ölmüştür (226/841).

Halife Vâsik-Billâh döneminde de (842-847) itibarını sürdüren İnak, Eşnâs et-Türkî'nin ölümü üzerine hilâfet ordularının başkumandanlığına getirildi; aynı zamanda Eşnâs'ın uhdesinde bulunan Mısır valiliği de ona verildi (230/844). Ölümüne kadar bu görevde kalan İnak, yine yerine gitmeyerek vilâyetini vekilleri vasıtasıyla idare etmiş, bu arada merkezde bir süre Halife Vâsik'ın hâcibliğini de yürütmüştür.

İnak, Mütevekkil-Alellah'ın halife olmasında (847) ve Mu'tezile ileri gelenlerini bertaraf etmesinde diğer Türk kumandanlarıyla birlikte önemli rol oynadı. Bu dönem onun Mısır valiliği, başkumandanlık, berîd teşkilâtının başkanlığı, hâciblik ve hilâfet sarayının bir nevi vekilharçlığı görevlerini uhdesinde topladığı en kudretli ve en nüfuzlu günleridir. Fakat Mütevekkil ile arasındaki iyi münasebetler fazla uzun sürmedi. Halife Türk birliklerinin baskısını kırmak istiyordu ve hedef olarak da başkumandan sifatiyle onu seçmişti; 234 (849) yılında araları iyice açıldı. İnak'ın kuvveti hilâfet merkezinde bulunan Türk birliklerinden kaynaklanıyordu. Bu sebeple Mütevekkil onu merkezden uzaklaştırmak için kendisine Küfe, Mekte ve Medine valiliklerini de verdi. İnak'ın aynı yıl hacca gitmek için izin istemesi halifeye beklediği fırsatı verdi ve onu Irak hac emîri olarak görevlendirdi; Sâmerâ'dan ayrılmasından hemen sonra da hâcibliği Türk kumandanlarından Vasîf et-Türkî'ye verdi. Böylece kendisine bir destek bulan halife, Bağdat şahnesi İshak b. İbrâhim b. Mus'ab'a da bir mektup göndererek İnak'ın hac dönüşünde Sâmerâ'ya gelmesini engel olmasını emretti.